

نقش آفرینی کنشگران در تحولات سازمان فضایی مناطق مرزی

موردکاوی: شهر و نواحی پیراشهری بانه

مهدی رازپور*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۰۹

چکیده

امروزه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای وارد فرآیند پیچیده‌ای شده است که در آن، مجموعه‌ای از کنشگران و تصمیم‌سازان اقدام به تصمیم‌گیری برای وضعیت موجود و آینده شهر و منطقه می‌کنند. لذا جایگاه برنامه‌ریز از یک تکنسین فن‌مدار و تصمیم‌گیر در برنامه، به یک تسهیل‌گر در کنش متقابل کنشگران و مدیریت تعارض میان آنها تغییر یافته است. برنامه‌ریزی در مناطق مرزی نیز بواسطه نقش کنشگران در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، وارد عرصه جدیدی شده است که تحولات سازمان فضایی در این مناطق را تحت تأثیر قرار داده است. سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه در استان کردستان، به دلیل وجود فرصت‌های تعاملات میان مرزی از یک سو و اعمال نفوذ شبکه کنشگران حکمروایی اقتصاد مرزی از سوی دیگر، طی چند سال اخیر دچار تحولات گسترده‌ای در مقیاس‌های خرد و کلان فضا شده است. هدف پژوهش حاضر تبیین نقش کنشگران در تحولات سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه است. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر راهبرد موردکاوی است. دو دور تکنیک دلفی برای انتخاب شاخص‌های سنجش سازمان فضایی استفاده شد. روابط میان شبکه کنشگران با روش تحلیل شبکه کنشگران (Actors Network Theory: ANT) و استفاده از نرم افزار UciNet مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که کنشگران می‌توانند بنا به قدرت و نفوذی که دارند، به کرات منجر به تحول در سازمان فضایی یک منطقه شوند.

واژگان کلیدی: کنشگران، مبادلات اقتصادی میان مرزی، تحولات سازمان فضایی، شهرستان مرزی بانه.

طبقه‌بندی JEL: R11, R12, R58, Z32, O18, P25

* کارشناس پژوهشی مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه کشور، دکتری شهرسازی - برنامه‌ریزی منطقه‌ای دانشگاه علم و صنعت ایران.

Email: m.razpour@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

امروز برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای وارد فرآیند پیچیده‌ای شده است که در آن، مجموعه‌ای از عوامل، کنشگران و تصمیم‌سازان منجر به تحول سازمان فضایی موجود شهر و منطقه می‌شوند. برنامه‌ریزی در مناطق مرزی نیز به واسطه نقش کنشگران در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، وارد عرصه جدیدی شده است که تحولات سازمان فضایی در این مناطق را تحت تأثیر قرار داده است. شهرستان بانه در غربی‌ترین نقطه استان کردستان و در همسایگی با اقلیم کردستان عراق واقع شده است. تغییر نقش شهر بانه از اداری-سیاسی به تجاری و خدماتی، افزایش توریسم تجاری (سفر به شهر بانه برای خرید کالای ارزان)، شکل‌گیری مراکز تجاری و مالی گوناگون همچون پاساژها و بانک-ها، رونق اجاره اتاق، ویلا و آپارتمان برای اسکان‌های یک الی دو روزه، رونق سکونتگاه‌های روستایی مرزی به‌عنوان مراکز بارانداز کالاهای وارداتی غیررسمی و افزایش جمعیت در آن‌ها، افزایش شاغلان بخش خدمات و رونق فرصت‌های شغلی مرتبط با این فعالیت‌ها، از جمله آثار اقتصاد میان‌مرزی رسمی و به‌ویژه غیررسمی در منطقه مرزی بانه است (Kheyroddin & Razpour, 2016). ساخت‌وساز شدید و تحول سازمان فضایی در سه سطح شهر، نواحی پیراشهری و مناطق فراشهری، رونق فعالیت و پویایی در منطقه، بالا رفتن سرانه کاربری تجاری در شهر کوچک و مرزی بانه، بالا رفتن درآمد سرانه مرزنشینان بدون اتکا به صنعت و کشاورزی و نیز حفاظت و حراست مرزنشینان از خاک و موجودیت خود که منجر به افزایش امنیت در این منطقه شده، از دیگر پیامدهای مبادلات مرزی و اقتصادی میان‌مرزی در این منطقه است (رازپور و دیگران، ۱۳۹۶؛ خیرالدین و دیگران، ۱۳۹۵؛ الف، ۱۳۹۳؛ ب).

وجود این پدیده در شهری کوچک مقیاس با جمعیت ۱۱۰۲۱۸ نفر (در سال ۱۳۹۵) و مساحت ۱۲٫۲ کیلومتر مربع، بدون شک می‌تواند آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی-فضایی گسترده و قابل توجهی در شهر و حتی منطقه تحت نفوذ داشته باشد. برای مثال می‌توان به این موارد اشاره داشت؛ تغییرات شدید ساختار مرکزی شهر بانه و تغییر سهم کاربری‌ها در هسته جدید تجاری شهر ناشی از ساخت‌وساز مراکز تجاری و پاساژ در کمتر از ده سال، افزایش جمعیت شهری، توسعه و تغییر کاربری اراضی شهری، ایجاد فرصت‌های شغلی رسمی و غیررسمی، ساخت‌وساز

مسکن، ساخت‌وساز مجتمع‌های تجاری متعدد متراکم و افزایش تعداد مراکز اقامتی و مهم‌تر از همه پویایی شهر و نقش برجسته آن در شبکه محلی، افزایش جمعیت غیرمنتظره اکثر روستاهای مرزی و مواجهه برخی از آن‌ها با رونق اقتصاد و گردش پولی بی‌سابقه اما ناپایدار.

تمامی تحولات چند سال اخیر شهرستان مرزی بانه در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، کالبدی-فضایی و محیطی، به دلیل وابستگی به نقش‌آفرینی کنشگران، مقطعی و ناپایدار هستند. هر گونه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری جدید نیروها و کنشگران، تحولات مرز را تحت تأثیر قرار می‌دهند و سازوکار جدیدی را در سازمان فضایی موجود برقرار می‌سازند؛ بنابراین مسئله اصلی در این پژوهش ناپایداری تحولات فضایی است. به همین جهت سازوکار مداخله و نقش‌آفرینی کنشگران در تحول سازمان فضایی شهرستانی مرزی بانه هدف اصلی پژوهش است. به این منظور، سؤال اصلی پژوهش، تبیین نقش کنشگران در چگونگی تحول سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه است.

مفاهیم و مبانی نظری؛ شبکه کنشگران، عامل مهم تحول سازمان فضایی

مفهوم فضا و سازمان فضایی

برای کسب درکی روشن از مفهوم سازمان فضایی، ضرورت دارد در ابتدا مفهوم فضا مطرح شود. از دیدگاه دانش انسان‌شناسی فضا جایی است که انسان‌ها در آن زندگی می‌کنند (فکوهی، ۱۳۹۰). گروه‌های مختلف جامعه به فضا معانی مختلف می‌دهند و بدین ترتیب آن را به مکانی چندلایه تبدیل می‌کنند (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۱۹۳). لوفور^۱ برای فضا سه بعد قائل است: فضای ذهنی که توسط فلاسفه و ریاضی‌دانان تعریف می‌شود، فضای فیزیکی (طبیعی) که بر مبنای فعالیت عملی - حسی و ادراک طبیعت شناخته می‌شود و فضای اجتماعی که به تعبیر او یک تولید اجتماعی است (لوفور، ۱۳۹۳: ۱۱۲-۱۱۵). لوفور بر فضای اجتماعی و نقش بازیگران و روابط میان آن‌ها متمرکز می‌شود و از امکان ایجاد تغییر و تحول پیاپی و حتی خلق و تولید فضا توسط کنشگران فعال در آن سخن می‌گوید. از دید لوفور هرگونه تغییری به معنای تغییر

1. Henri Lefebvre

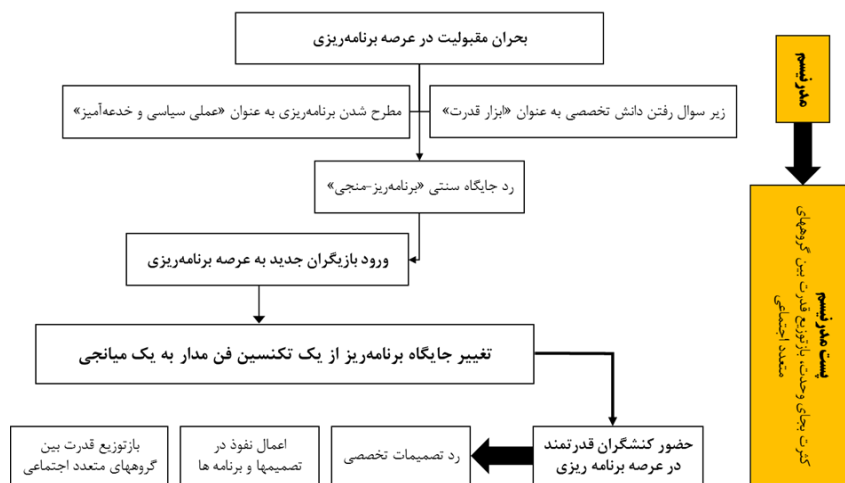
فضا است (Lefebvre, 1991: 89)؛ بنابراین فضا می‌تواند تحت تأثیر نقش‌آفرینی کنشگران و تصمیم‌گیران تحت تأثیر قرار بگیرد و دچار تغییر و تحول شود. سازمان فضایی دربرگیرنده هر سه بعد فضایی مورد تأکید لفور است (شامل فضای ذهنی، فیزیکی و اجتماعی). سازمان فضایی پدیده‌ای زنده و پویا و به‌طور مداوم در حال تغییر و تحول است که به اعتقاد بهزادفر (۲۰۱۳) عناصر آن را مراکز شهری (مراکز مختلط تجاری، اداری، فرهنگی و نظایر این‌ها در مقیاس کل شهر و مناطق و نواحی آن)، محورهای مهم ارتباطی (معايير اصلی و خطوط مترو)، محورهای مهم عملکردی و کاربری‌های عمده (در مقیاس شهر و مناطق و نواحی آن) تشکیل می‌دهند (Behzadfar, 2013: 128). سازمان فضایی شهر و منطقه، عناصر و اجزاء مستقل از یکدیگر نیستند. هم‌پیوندی، ارتباط و اتصال آن‌ها با یکدیگر است که شهر و منطقه را معنی‌دار می‌کند و موجب جریان فعالیت و زندگی در آن می‌شود. این انتظام و هم‌پیوندی از یک سو، لازمه رونق فعالیت و اقتصاد است و از سوی دیگر، شهر را برای ساکنین قابل‌درک و معنی‌دار می‌کند. سازمان و هویت فضایی شهر و منطقه با ظهور عناصر جدید متناسب با نیازهای جدید شهرها متحول می‌شود. به همین جهت مداخلات تأثیرگذار ضروری است با یک نگاه کلی‌نگر به‌گونه‌ای نظام‌مند و هدفمند صورت پذیرد تا شرایط ارتقای نظم فضایی را با یک مدیریت راهبردی فراهم کند (ذکاوت، ۱۳۹۰).

تحولات سازمان فضایی تحت تأثیر نقش‌آفرینی کنشگران و بازیگران مؤثر محلی، ملی و بین‌المللی قرار دارد. برای اثبات این موضوع، نمونه‌ای از تحول سازمان فضایی تحت تأثیر نقش‌آفرینی کنشگران مطرح خواهد شد. مجموعه کنشگران، در قالب یک شبکه پیچیده و در ارتباط متقابل با یکدیگر، بر آن چه تا به امروز در شهرستان مرزی بانه اتفاق افتاده تأثیرگذار بوده‌اند. به نظر می‌رسد سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه محصول کنش کنشگران و نقش‌آفرینی بازیگرانی است که از مقیاس محلی تا بین‌المللی در تولید آن نقش داشته‌اند.

کنشگران و تبیین نقش آن‌ها در تحول سازمان فضایی

کنشگران، «گروه‌هایی که بدون حمایت ایشان، سازمان از ادامه حیات باز می‌ماند»، تعریف شده‌اند (Donaldson and Perston, 2005). کنشگران «هر گروه یا فردی که

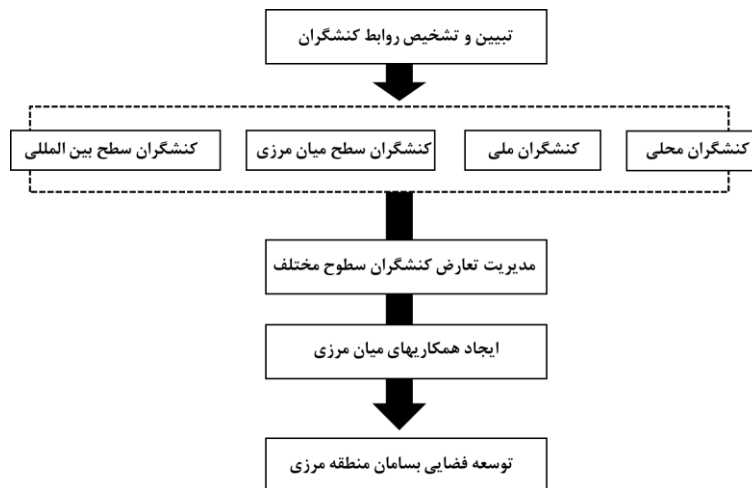
می‌تواند از دستیابی سازمان به اهداف خود، تأثیر پذیرد یا بر آن تأثیرگذار باشد» تعریف شده‌اند (Freeman, 2004). فریمن و همکاران (Freeman, Wicks and Parmar, 2004)، مفهوم کنشگران را با کمی تعدیل به صورت «گروه‌های حیاتی برای تداوم حیات و موفقیت سازمان^۱» بکار برده است. کنشگران به طور ذاتی در طول زمان متغیر هستند و به طور مداوم به واسطه وجود کنشگران درگیر در شبکه دچار تحول و تغییر می‌گردند (بنی طالبی دهکردی و دیگران، ۱۳۹۴). بازیگران با هم دست‌اندرکار بازساخت شبکه‌ای از تعاملات می‌شوند که موجب ثبات سیستم می‌شود (فنی، ۱۳۹۲). نظر به بازتوزیع قدرت بین گروه‌های مختلف اجتماعی در دوران پسامدرنیسم، کنشگران ضمن رد تصمیمات تخصصی برنامه‌ریزان، خواهان اعمال نفوذ در تصمیم‌ها و برنامه‌ها شده‌اند؛ بنابراین عرصه برنامه‌ریزی در دوران متأخر، شاهد حضور و نقش-آفرینی کنشگران قدرتمند جدیدی بوده است که در صورت لزوم می‌توانند با برنامه‌ها مخالفت کرده یا جهت‌گیری آن‌ها را تغییر دهند (نمودار ۱) (رازپور، ۱۳۹۸).

نمودار ۱: حضور کنشگران در عرصه توسعه فضایی و نقش آن‌ها در تغییر جایگاه برنامه‌ریز
 مأخذ: نگارنده

مطالعه متون مربوط به کنشگران و نقش آن‌ها در توسعه‌های شهری و منطقه‌ای نشان می‌دهد که عوامل، بازیگران، کارگزاران و جریان‌های مختلفی وجود دارند که بر اساس

میزان نفوذشان، می‌توانند در توسعه فضایی شهر و منطقه تأثیرگذار باشند. در برنامه-ریزی و مدیریت مناطقی از جمله شهرستان مرزی بانه که نقش کنشگران متعدد در سازمان‌دهی فضایی آن غیرقابل چشم‌پوشی است باید به حضور و تأثیر مجموعه عوامل، بازیگران، مردم، کنشگران و ... توجه داشت. در صورت عدم توجه به شبکه کنشگران دخیل در امر توسعه، بی‌شک برنامه‌ریزی به شکست منجر خواهد شد. با توجه به تحول مفهوم برنامه‌ریزی متأثر از نقش بازیگران و کنشگران، ضرورت دارد در برنامه‌ریزی توسعه و مدیریت تحولات سازمان فضایی مناطق مرزی، شبکه کنشگران و روابط میان آن‌ها تشخیص داده شوند تا با مدیریت تعارض‌ها، ضمن ایجاد همکاری-های میان‌مرزی بتوان به توسعه فضایی بسامان رسید (نمودار ۲).

نمودار ۲: مدیریت تعارض شبکه کنشگران در جهت توسعه بسامان

مأخذ: نگارنده

در ادامه، تحولات سازمان فضایی شهر و شهرستان مرزی بانه متأثر از نقش آفرینی کنشگران در دوره‌های زمانی مختلف واکاوی خواهد شد. با شفاف شدن رابطه میان نقش آفرینی کنشگران و تحولات سازمان فضایی، می‌توان ضمن حل تعارض کنشگران با ایجاد فهم مشترک از مسئله، به سازمان فضایی مطلوب رسید.

روش‌شناسی و روش تحقیق

هدف از نگارش این مقاله، ترسیم ضرورت توجه به نقش آفرینی شبکه کنشگران در تحولات سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه است. به این منظور، سؤال اصلی پژوهش، تبیین نقش کنشگران در چگونگی تحول سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه است.

بنا بر ماهیت درون‌باور در هستی‌شناسی این پژوهش، رویکرد شناختی تفسیرباوری انتقادی مد نظر قرار گرفت. تفسیرباوری، پدیده اجتماعی را برخاسته از کنش‌گری عاملان و بسترهای زمینه‌ای شکل‌دهنده به آن در نظر می‌گیرد. بدین ترتیب، آنچه در این پژوهش، نگارنده از مصاحبه‌های انجام شده و تفسیر روایت‌ها و اسناد در خواهد یافت، تفسیر پژوهش‌گر است که در چارچوب رویکرد انتقادی، از کنش‌گری آگاهانه و فعالانه او طی مراحل گردآوری و تحلیل و با پیوند داده به زمینه شکل‌دهنده آن حاصل شد.

بنا بر باور هستی‌شناختی و شناخت‌شناسی اختیار شده، رویکرد کیفی روش‌شناسی برای این پژوهش در نظر گرفته شده است. در همین راستا، بنیان‌های منطقی و عقلانی پژوهش نیز بر مبنای استفهام- برای تفسیر داده- و پس‌کاوی- برای تحلیل زمینه‌ای و انتقادی داده- بکار گرفته شدند. استفهام می‌کوشد تا درکی از سازوکارها را طبق بنیان‌های اجتماعی و ذهنی مشارکت‌کنندگان حاصل کند و پس‌کاوی ضمن وارد کردن تردید به داده‌های دریافت شده، همواره در جستجوی تثبیت با تغییر الگوی فرضی زیرکار است.

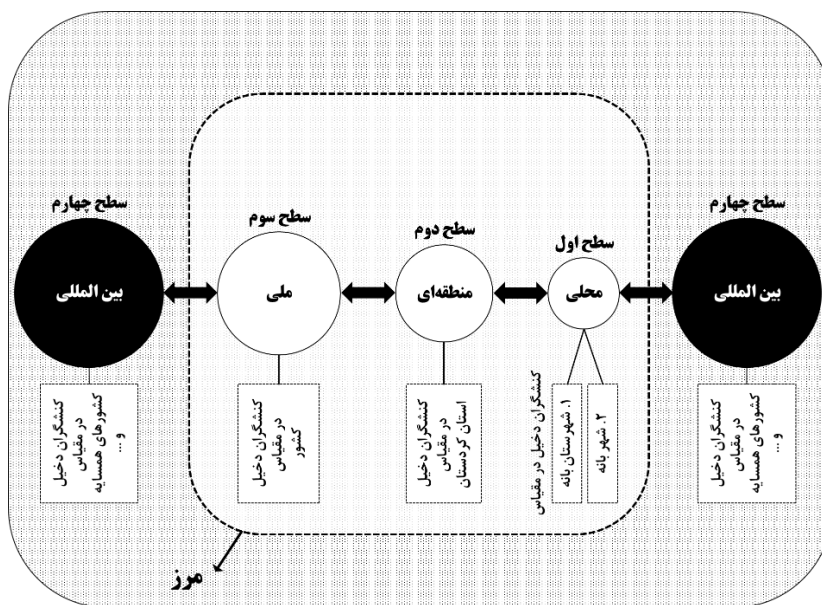
برای پاسخ به پرسش پژوهش، راهبرد موردکاوی و روش تحلیل اسنادی انتخاب شدند. تحلیل اسنادی، مشاهده میدانی، مصاحبه، پرسشنامه، فیش‌برداری و تحلیل شرایط، ابزارهای عملیاتی پژوهش هستند که ضمن حفظ الزامات تفسیرباوری در فرآیند پژوهش مؤثر واقع شدند. نظر به اینکه سازوکار تعاملات میان مرزی و کنش و واکنش موجود در شبکه بازیگران و کنشگران محدوده مورد مطالعه، به طور خاص مربوط به این منطقه مرزی است، فرایندها و برون‌دادهای ناشی از پژوهش حاضر قابل‌تعمیم به کل مناطق مرزی کشور نیست.

با استفاده از تکنیک دلفی، ابعاد و معیارهای ارزیابی تحولات سازمان فضایی برای شهر و شهرستان مرزی بانه استخراج شدند. دلفی یک تکنیک نظام‌مند در تحقیق برای استخراج نظرات از یک گروه متخصص در مورد یک موضوع یا یک سؤال است (Hsu

(Sandford, 2008 &). تکنیک دلفی درخواست قضاوت‌های حرفه‌ای از متخصصین مستقل در مورد یک موضوع ویژه با استفاده از پرسشنامه است که تا زمان دستیابی به اجماع نظرات مداوم تکرار می‌شود (Okoli et al, 2004). در این مقاله برای استخراج ابعاد و معیارهای اندازه‌گیری تغییرات سازمان فضایی شهر و شهرستان مرزی بانه از ۳۰ نفر از متخصصین برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در دو دور رفت و برگشتی نظرسنجی شد.

کنشگران و عوامل تحول فضا در شهرستان مرزی بانه

سطح تفصیل تحلیل شبکه کنشگران حکمروایی مؤثر در تحولات شهرستان بانه را در چهار سطح محلی (شهر و شهرستان بانه)، منطقه‌ای (استان کردستان)، ملی (همه دستگاه‌ها و نهادهای دخیل در سطح ملی) و بین‌المللی (کنشگران مؤثر بین‌المللی که بر تحولات شهرستان مرزی بانه تأثیرگذار هستند) می‌توان در نظر گرفت.

نمودار ۳. سطح تفصیل شبکه کنشگران حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی شهرستان مرزی بانه

مأخذ: نگارنده

طی مصاحبه‌های متعددی که با خبرگان و برخی از کنشگران مرتبط انجام شد (تکنیک دلفی: دو بار به‌صورت رفت و برگشتی)، ۴۲ کنشگر مؤثر در فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در حوزه مرز و اقتصاد وابسته به مرز در شهرستان مرزی بانه شناسایی شدند. در این میان ۹ کنشگر در سطح شهرستان بانه، ۲۳ کنشگر در سطح استان کردستان و ۱۰ کنشگر در سطح ملی به‌عنوان مجموعه کنشگران داخلی شبکه حکمرانی اقتصاد مرزی در شهرستان بانه در نظر گرفته شدند (جدول ۱). کنشگران و عواملی هم در سطح بین‌المللی روی تحولات شهرستان و شهر مرزی بانه تأثیرگذار بوده‌اند که در نمودار ۶ به آن‌ها اشاره شده است.

جدول ۱: کنشگران نهادی سه سطحی تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در حکمروایی اقتصاد مرزی شهرستان بانه

کد	نام کنشگران	کد	نام کنشگران
La1	فرمانداری شهرستان بانه	Ra1	معاونت سیاسی، امنیتی و اجتماعی استانداری کردستان
La2	معاونت سیاسی فرمانداری شهرستان بانه	Ra2	دفتر امور امنیتی و انتظامی استانداری کردستان
La3	فرماندهی مرزبانی شهرستان بانه	Ra3	معاونت هماهنگی امور اقتصادی و توسعه منابع استانداری کردستان
La4	معاونت عملیات سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	Ra4	دفتر هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان
La5	معاونت هماهنگ کننده سپاه پاسداران انقلاب اسلامی	Ra5	دفتر فنی امور عمرانی و حمل و نقل و ترافیک استانداری کردستان
La6	اداره گمرک شهرستان بانه	Ra6	شورای ساماندهی مبادلات مرزی (رئیس: معاون سیاسی یا اقتصادی استاندار؛ دبیر: رئیس سازمان صنعت، معدن و تجارت؛ دبیرخانه: سازمان صنعت، معدن و تجارت)
La7	اداره صنعت، معدن و تجارت شهرستان بانه	Ra7	کارگروه توسعه صادرات (رئیس: استاندار یا معاون استاندار؛ دبیر: رئیس سازمان صنعت، معدن و تجارت؛ دبیرخانه: سازمان صنعت، معدن و تجارت)
La8	اداره تعاون، کار و رفاه اجتماعی شهرستان بانه؛ تعاونی مرزنشینان	Ra8	کمیته پایش تجارت خارجی استان کردستان (دبیرخانه: سازمان صنعت، معدن و تجارت)
La9	اتحادیه صادرکنندگان شهرستان بانه	Ra9	شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی استان کردستان (رئیس: استاندار؛ دبیرخانه: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی سنندج)
Na1	شورای امنیت کشور	Ra10	سازمان صنعت، معدن و تجارت کردستان
Na2	معاونت هماهنگی امور اقتصادی و توسعه منطقه‌ای وزارت کشور	Ra11	اداره کل گمرکات استان کردستان
Na3	فرماندهی مرزبانی جمهوری اسلامی ایران	Ra12	منطقه ویژه اقتصادی بانه؛ کنشگر مرتبط: مدیر کل هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان
Na4	معاونت امنیتی و انتظامی؛ اداره کل امور مرزی	Ra13	منطقه آزاد بانه و میوان؛ کنشگر مرتبط: مدیر کل هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان
Na5	گمرک جمهوری اسلامی ایران	Ra14	اتحادیه صادرکنندگان استان کردستان، شهرستان بانه
Na6	سازمان مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی ایران	Ra15	تعاونی - مرزنشینان (سیاستگذار: سازمان توسعه تجارت ایران)
Na7	سازمان توسعه تجارت ایران	Ra16	سازمان جهاد کشاورزی استان کردستان
Na8	سازمان صنایع کوچک و شهرکهای صنعتی ایران	Ra17	فرماندهی مرزبانی استان کردستان
Na9	سناد مبارزه با قاچاق کالا و ارز ریاست جمهوری	Ra18	کارواژه مرز استان کردستان
Na10	سازمان ملی استاندارد ایران	Ra19	کمیسیون مبارزه با قاچاق کالا و ارز استان کردستان
		Ra20	اداره کل استاندارد استان کردستان
		Ra21	شرکت شهرکهای صنعتی کردستان
		Ra22	اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی سنندج
		Ra23	اداره کل تعاون، کار و رفاه اجتماعی استان کردستان

مأخذ: نگارنده

بر اساس نظرسنجی که از مجموع ۴۲ کنشگر مرتبط در حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در شهرستان بانه در سه سطح محلی، منطقه‌ای و ملی به عمل آمد بیش از ۸۰ درصد از کنشگران معتقد بودند که تصمیم‌گیری‌های اصلی و تعیین‌کننده توسط کنشگران ملی انجام می‌شود و برای اجرای این تصمیم‌ها، کنشگران منطقه‌ای و محلی هستند که درگیر می‌شوند؛ بنابراین کنشگران سطح محلی و منطقه‌ای، مجری قوانین و

تصمیماتی هستند که در مرکز تصویب و اتخاذ می‌شوند. در واقع نهادها، سازمان‌ها، ادارات و تعاونی‌هایی که به‌عنوان مجموعه کنشگران حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در شهرستان بانه لیست شده‌اند، مجموعه کنشگرانی هستند که در اجرای یک تصمیم نقش دارند اما تصمیم اصلی و دستور نهایی از سوی کنشگران سطح ملی اعمال و ابلاغ می‌شوند. در کنار کنشگران سطح ملی، تعدادی از کنشگران کلیدی سطح منطقه‌ای و محلی هستند که به‌صورت مستقیم از کنشگران ملی دستور می‌پذیرند و پس از دریافت دستور از بالا، برای اجرای تصمیمات اخذ شده، مراتب را به کنشگران زیرمجموعه خود می‌رسانند؛ بنابراین ساختار کلی به این صورت است که دستور از کنشگران مهم سطح ملی به کنشگران کلیدی سطوح منطقه‌ای ابلاغ می‌شود، سپس کنشگران کلیدی سطح منطقه‌ای مسئول اجرای این تصمیمات هستند و آن‌ها را به دیگر کنشگران ابلاغ می‌نمایند.

بسیاری از کنشگران منطقه‌ای و محلی اظهار داشتند که هیچ نقشی در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی ندارند و تنها اجرا کننده دستوراتی هستند که از مرکز ابلاغ می‌شود. به این نوع حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در شهرستان بانه، حکمروایی سلسله‌مراتبی گفته می‌شود که به‌صورت فرمان و کنترل از بالا به پائین ابلاغ و در سطوح پایین‌تر شبکه کنشگران به اجرا در می‌آید.

نمودار زیر خروجی تحلیل شبکه است که به‌صورت گرافیکی قدرت کنشگران مختلف در نقش آفرینی، تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری را سطح کنشگران شبکه نشان می‌دهد. در این نمودار، غالب کنشگران سطح ملی و کنشگران قدرتمند سطح استانی و سطح محلی در مرکز قرار گرفته‌اند که نشان از قدرت بسیار بالا و نقش مهم آن‌ها در حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در شهرستان بانه است.^۱

۱. روابط میان شبکه کنشگران نهادی معرفی شده، با استفاده از روش تحلیل شبکه کنشگران (Actors Network Theory: ANT) و با بکارگیری نرم افزار Ucinet مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفت. برای مطالعه سازوکار استفاده از این روش و نرم افزار مربوطه به رساله دکتری نگارنده مراجعه فرمایید.

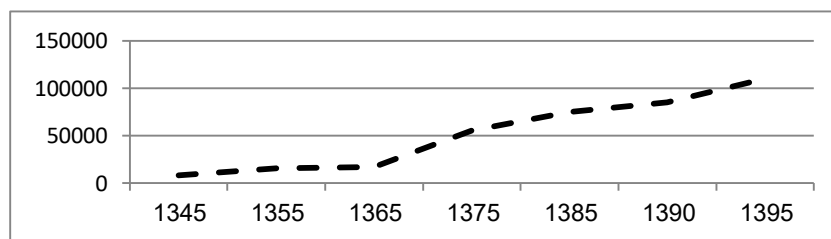

سال (۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵)، جمعیت شهر کوچک و مرزی بانه با نرخ رشد ۵/۲۹ نزدیک به بیست هزار نفر افزایش یافت.

جدول ۲: روند رشد جمعیت شهر بانه، ۱۳۳۵-۱۳۹۵

۱۳۹۵	۱۳۹۴	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	۱۳۴۵	۱۳۳۵
۱۱۰۲۱۸	۱۰۴۴۲۲	۸۵۱۹۰	۷۴۹۶۰	۵۵۴۳۳	۱۶۹۳۳	۱۵۵۵۲	۸۶۱۷	۴۸۰۰

مأخذ: سالنامه آماری استان کردستان و مرکز بهداشت شهر بانه، ۱۳۹۵.

نمودار ۵: رشد سریع جمعیت شهر بانه از سال ۱۳۴۵ تا سال ۱۳۹۵

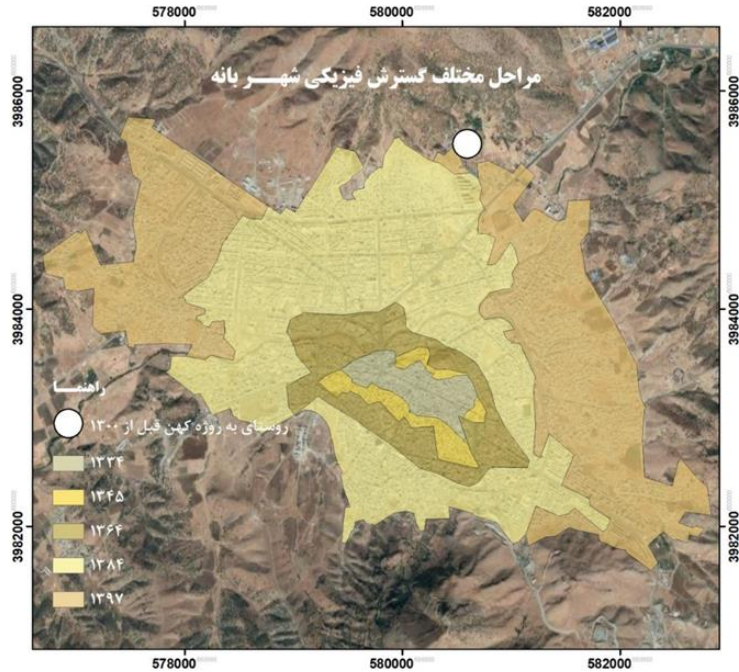
جدول ۳: نرخ رشد جمعیت شهر بانه (درصد)

۱۳۹۰-۹۵	۱۳۹۰-۹۴	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۴۵-۵۵	۱۳۳۵-۴۵
۵/۲۹	۵/۲۲	۲/۵۹	۲/۴۷	۱۲/۶	۰/۸۵	۶/۱	۶

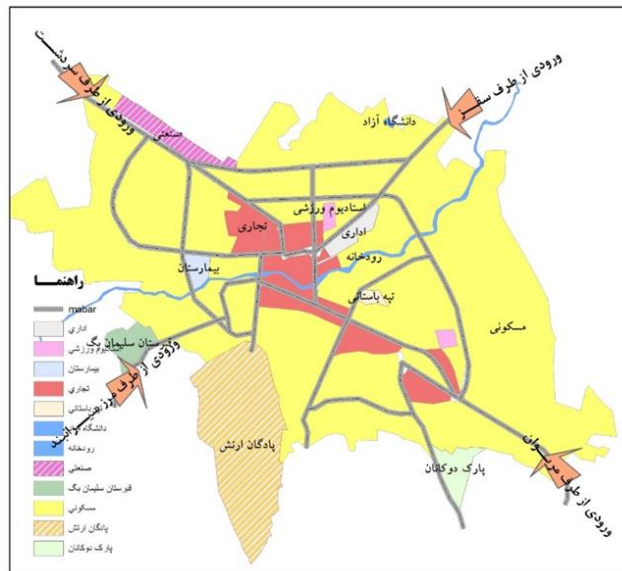
مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۵.

تغییرات سریع کالبدی-فضایی شهر بانه

در حدود سال ۱۳۰۰ شهر بانه دارای محله‌هایی به نام‌های گرک ژورو، گرک خوارو، بهر قلات، سادات آباد و مسجد جامع بود. مساحت محدوده شهر در سال ۱۳۳۵ در حدود ۴۲ هکتار بود که پس از تدقیق در طرح تفصیلی مصوب سال ۱۳۸۹ به ۹۲۳ هکتار رسید. مهاجرت گسترده جمعیت به شهر بانه به دلیل رونق فضای کسب‌وکار ناشی از ارتباطات میان مرزی غیررسمی و در نتیجه ساخت‌وساز سریع در حواشی شهر منجر شد که برنامه‌های مصوب شهر نتوانند پراکنده‌رویی شهر بانه را پیش‌بینی کنند. به همین جهت بافت غیررسمی بدون هیچ برنامه‌ریزی قانونی و مصوب، به سرعت در اطراف شهر بانه گسترش یافت. شهرداری بانه در سال ۱۳۹۵ به‌ناچار ۴۳۰ هکتار از این اراضی را به محدوده قانونی شهر اضافه کرد.

تصویر ۱: مراحل مختلف گسترش فیزیکی شهر بانه از سال ۱۳۳۴ تا ۱۳۹۷
 مأخذ: دفتر هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان، ۱۳۹۷

تصویر ۲: ساختار فضایی شهر مرزی بانه، ۱۳۹۷
 مأخذ: دفتر هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان، ۱۳۹۷

تا قبل از دهه هفتاد شمسی شهر بانه فاقد هر گونه محل سرپوشیده‌ای به‌عنوان بازار یا پاساژ بود و تنها مرکز عمده تجاری شهر نیز فقط در اطراف خیابان اصلی و در مرکز شهر مشاهده می‌شد؛ اما از دهه هفتاد و به‌ویژه هشتاد به بعد، مراکز تجاری شهر به‌صورت پاساژهای دو و سه طبقه و اخیراً چند طبقه نمایان شدند. با توجه به عدم وجود فضای توسعه جدید در اطراف راسته خیابان اصلی، هسته تجاری جدید شهر به قسمت شمال و شمال غربی شهر (بولوار شهرداری، خیابان شهدا و میدان جهاد) منتقل شد. شکل‌گیری مراکز تجاری به‌صورت پاساژ، مهم‌ترین و بارزترین اثر کالبدی فعالیت‌های اقتصادی رسمی و غیررسمی مرزی بر روی شهر بانه محسوب می‌شود به‌طوری‌که از سال ۱۳۷۵ تنها در مدت ۷ سال تعداد ده پاساژ بزرگ با مساحت کل ۸۹۵۰ متر مربع با ۸۳۱ دهنه ساخته شدند.

برای بهتر نشان دادن تحولات کاربری اراضی شهر بانه در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰، تغییرات سه دوره کاربری اراضی شهری محاسبه شد (جدول ۴). کاربری‌های تجاری، اقامتی و پذیرایی و شبکه معابر بیشترین دامنه تحول با رشد مثبت را در این دوره تجربه کرده‌اند. مساحت کاربری تجاری شهر بانه از ۲۹۰۰۰ متر مربع در سال ۱۳۷۵ به ۲۴۵۹۰۰ متر مربع در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. با توجه به اینکه کاربری‌های تجاری جدید شهر بانه غالباً به‌صورت مجتمع‌های چندین طبقه ساخته شده است، با فرض عدد ۳ به‌عنوان میانگین تعداد طبقات مجتمع‌های تجاری، سرانه تجاری شهر بانه حدوداً برابر ۸,۱۶ متر خواهد شد. چنین رقم بسیار بالایی در اختصاص کاربری تجاری به هر شهروند بانه‌ای بسیار قابل‌ملاحظه است.

جدول ۴: تحولات کاربری اراضی شهر بانه متأثر از پیامدهای اقتصاد غیررسمی

میانگین رشد	درصد نرخ رشد			سال				کاربری اراضی
	۱۳۸۶-۹۰	۱۳۸۳-۸۶	۱۳۷۵-۸۳	۱۳۹۰	۱۳۸۶	۱۳۸۳	۱۳۷۵	
۳.۸۸	۲.۶۷	۴	۴.۹۸	۲۵۵۶۱۶۲	۲۳۰۰۷۶۹	۲۰۴۵۳۷۶	۱۳۸۶۹۰۰	مسکونی
۹.۴۰	۱۰.۱	۰	۱۸.۱	۸۳۴۳	۵۶۷۸	۵۶۷۸	۱۵۰۰	اقامتی و پذیرایی
۱۴.۰۹	۷.۷۱	۱۵.۲	۱۹.۳۶	۲۴۵۹۰۰	۱۸۲۷۰۳	۱۱۹۵۰۶	۲۹۰۰۰	تجاری
۱.۸۲	۰.۴۷	۲.۲	۲.۷۸	۳۳۱۰۳	۳۲۴۸۲	۳۰۴۳۰	۲۴۴۳۶	فضای سبز
۱۳.۸۴	۶.۷۹	۱۲.۶۵	۲۲.۰۸	۳۹۶۴۱۷۳	۳۰۴۸۰۴۸	۲۱۳۱۹۲۳	۴۳۲۲۵۸	شبکه معابر
۶.۴۸	۰	۰	۱۹.۴۵	۹۱۵۸۴۰	۹۱۵۸۴۰	۹۱۵۸۴۰	۲۲۰۹۵۰	نظامی و انتظامی
۹.۶۷	۲.۶۵	۱۱.۶	۱۴.۷۵	۵۰۲۷۱	۴۵۲۷۱	۳۲۵۷۱	۱۰۸۳۵	تأسیسات و تجهیزات
۶.۷۴	۴.۳۲	۷.۰۳	۸.۸۸	۴۶۰۱۸	۳۸۸۵۴	۳۱۶۹۰	۱۶۰۵۰	حمل و نقل و انبارداری
۸.۷۷	۱.۱۱	۲.۸۴	۲۲.۳۵	۳۱۲۵۶۱	۲۰۳۴۱۴	۱۸۷۰۳۵	۳۷۲۴۰	آموزشی
۸.۱۶	۵.۰۲	۸.۷۶	۱۰.۶۹	۱۲۲۳۵۱	۱۰۰۵۹۹	۷۸۸۴۷	۳۵۰۰۰	ورزشی
۶.۷۵	۱.۲۵	۳.۳۹	۱۵.۷۱	۱۸۱۱۸۵	۱۷۰۱۸۳	۱۵۴۴۳۳	۴۸۰۶۷	اداری
۵.۳۸	۳.۵۶	۵.۵۷	۷.۰۱	۶۰۳۱۴	۵۲۴۴۳	۴۴۵۷۲	۲۵۹۱۵	فرهنگی- مذهبی
۸.۶۷	۰.۹۸	۱۱	۱۴.۰۳	۱۲۸۰۰۵	۱۲۳۰۹۷	۹۰۰۰۸	۳۱۴۷۸	درمانی
۲.۱۶	۱.۵۴	۲.۲	۲.۷۳	۱۲۲۰۸۵	۱۱۴۸.۲۸	۱۰۷۵.۷۱	۸۶۶.۸۸	مساحت شهر (هکتار)

مأخذ: برگرفته از داده‌های شهرداری شهر بانه، ۱۳۹۹ و تحلیل نگارنده.

مقایسه تصاویر هوایی شهر بین سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۷ گستردگی و شدت تحولات فضایی شهر را به وضوح نشان می‌دهد.

عکس هوایی میدان جهاد، ۱۳۹۷.

عکس هوایی میدان جهاد، ۱۳۸۴.

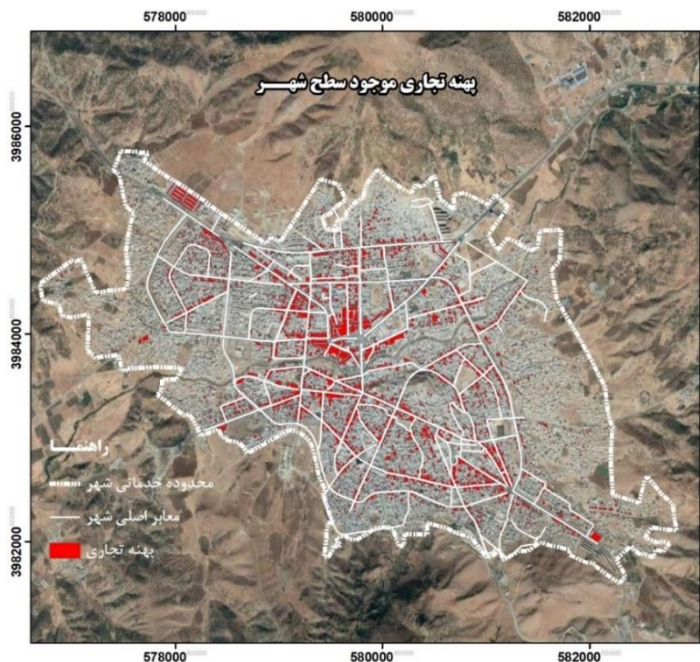
تصویر ۳: تحولات کالبدی بدنه خیابان‌های هسته تجاری جدید شهر بانه در نتیجه

ساخت‌وسازهای تجاری به شکل پاساژ

این مراکز تجاری محل عرضه و فروش کالاهای خارجی وارد شده‌ای می‌باشند که عمدتاً به صورت قاچاق و غیرقانونی وارد شده‌اند. مقیاس عملکردی این مراکز به سطح منطقه محدود نمی‌شود، به سبب وفور کالاهای خارجی با قیمت پایین، حوزه جذب توریسم تجاری شهر بانه را به سطح ملی گسترش داده است به نحوی که حدود یک

میلیون و پانصد هزار نفر در چهار ماه نخست سال ۱۳۸۸ (فعله‌گری، ۱۳۸۸) از شهر بانه بازدید کرده‌اند.

وجود بانک‌ها و مراکز خدماتی همچون مسافرخانه، هتل، رستوران و مراکز پذیرایی، سیمای شهری بانه را به سیمای یک شهر توریستی تغییر داده است. از پیامدهای مراجعه گسترده توریست برای خرید کالا، ایجاد مشاغل پنهان وابسته به خدمت‌رسانی مسافران، همچون دلال‌های اجاره یک‌الی دو روزه مسافرخانه، هتل و یا حتی منازل مسکونی دارای مجوز از سمت میراث فرهنگی بانه است.

تصویر ۴: لکه‌های تجاری موجود در سطح شهر کوچک و مرزی بانه
 مأخذ: دفتر هماهنگی امور اقتصادی استانداری کردستان، ۱۳۹۷

تعاملات میان مرزی ایران و عراق متأثر از دوران جنگ تحمیلی

پراکنش جمعیت در سطح شهرستان بانه طی دهه ۶۵ - ۱۳۵۵ دچار تحول شد. تغییر نظام سیاسی کشور بعد از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ و ناامنی سیاسی ناشی از آن که در قالب جنبش جدائی طلب حزب دمکرات کردستان ایران رخ نمود از یک سو و جنگ ایران و عراق از سوی دیگر، باعث شد تا جابجایی جمعیتی گسترده‌ای در سطح شهرستان رخ دهد. به طوری که در پی جنگ و ناامن شدن نقاط شهری، جمعیت

از شهرها به سوی روستاهای پیرامونی و شهرهای امن‌تر سایر شهرستان‌ها و حتی استان‌های مجاور روانه شد. این حرکت جمعیتی به اندازه‌ای گسترده بوده که شهر بانه طی دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ تنها ۰/۸۵ درصد رشد جمعیتی را تجربه نمود. در مقابل جمعیت نقاط روستایی با نرخ‌ی برابر ۴/۴۱ درصد از ۳۵ هزار نفر در سال ۵۵ به بیش از ۵۴ هزار نفر در سال ۶۵ رسید (تصویر ۱۰ و نمودار ۶).

بازگشت امنیت؛ عامل روند معکوس جریان جمعیت در دوره ۱۳۸۲-۱۳۶۷

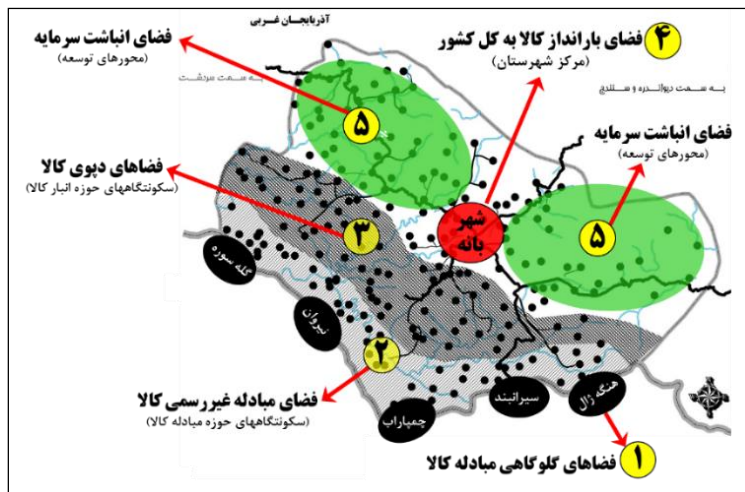
بعد از اتمام جنگ ایران و عراق و نیز فروکش کردن درگیری‌های داخلی در شهرستان بانه، امنیت به شهرستان بازگشت. روند توزیع جمعیت در سطح شهرستان که قبلاً در اثر حرکت جمعیتی گسترده از شهر به روستاهای پیرامون شکل گرفته بود، با همان سرعت و شدت در دهه ۱۳۶۵-۱۳۷۵ حالت معکوس به خود گرفت و این بار حرکت جمعیتی از روستاها به سمت شهر آغاز شد. به طوری که این بار از کل جمعیت ۱۰۵ هزار نفری شهرستان، تنها ۵۰ هزار نفر (معادل ۴۸٪ جمعیت شهرستان) ساکن روستاها بودند. در این دوره جمعیت روستایی نرخ رشد منفی ۰/۸ را برای نخستین بار تجربه می‌کند. تا سال ۱۳۸۲ روند مهاجرت روستا به شهر ادامه داشت. این امر نشانه وجود و ثبات امنیت در منطقه مرزی بانه است (تصویر ۱۰ و نمودار ۶).

نوسان جمعیت در دهه ۱۳۸۰ تحت تأثیر دو عامل؛ نخست: حمله آمریکا به

عراق در سال ۱۳۸۲، دوم: انسداد نوار مرزی در دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰

از ابتدای دهه ۱۳۸۰ طی بحران جنگی که با حمله آمریکا به عراق شکل گرفت، رفته‌رفته نیاز به واردات کالا در کشور عراق افزایش یافت. در این میان با توجه به امنیت موجود در مرز ایران و عراق، کم‌کم صادرات کالاهای اساسی و حتی قاچاق کالا از ایران به عراق افزایش یافت. بنزین و سوخت مهم‌ترین نیاز کشور بحران‌زده عراق در حین جنگی بود که آمریکا در این کشور آغاز کرده بود. مهیا شدن فرصت قاچاق سوخت و کالا از استان کردستان ایران به کشور عراق باعث شد که تعداد زیادی از مرزنشینان غربی به‌ویژه در شهرستان‌های مرزی بانه و مریوان به‌صورت قاچاق، سوخت و کالاهای مورد نیاز را وارد کشور عراق کنند و سود ناشی از آن را به‌عنوان درآمد برای خانواده‌های خود هزینه کنند. رفته‌رفته تنوع کالاهای مبادلاتی در میان مرزنشینان گسترده‌تر شد و تجارت میان مرزی غیررسمی برجای گذاشت. در پی فراهم شدن این

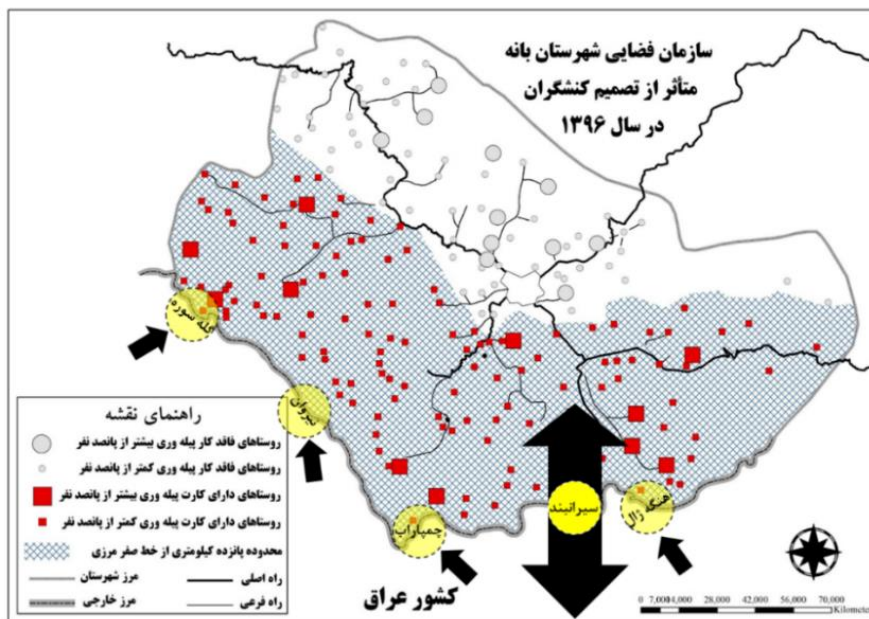
فضای مبادلاتی و رونق اقتصاد میان مرزی، سازمان فضایی این شهرستان، عملکردهای جدیدی را پذیرفت. روستاهای نزدیک به مرز به عنوان مبادله گر کالاهای وارداتی غیررسمی (فضای شماره ۲)، روستاهای با فاصله بیشتر از مرز فضای دپوی کالا (فضای شماره ۳)، خود شهر بانه محل بارانداز کالا به کل کشور (فضای شماره ۴) و محورهای ارتباطی نیمه شمالی و شرقی شهرستان (فضای شماره ۵) محل انباشت سرمایه ناشی از این جریان کالا شدند. در گلوگاه‌های هنگه‌ژال، چمپاراب، نیروان، گله‌سوره مبادلات کالا به صورت غیررسمی و به دور از نظارت نیروهای امنیتی و نظارتی و در مرز سیرانبند مبادلات کالا به صورت رسمی و زیر نظر فرماندهی مرزبانی صورت می‌پذیرفت (تصویر ۷). لازم به ذکر است در دیگر روستاهای گلوگاهی به دور از نظارت عوامل امنیتی، همچنان مبادله کالا به صورت غیرقانونی و غیررسمی برقرار بود.

تصویر ۷: سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه؛ متأثر از نقش کنشگران و تعاملات میان-مرزی در دوره ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۶.

در سال ۱۳۹۶ بر اساس تصویب‌نامه هیئت وزیران (از کنشگران مؤثر در تحول فضا) مقرر شد که مبادلات غیررسمی شهرستان بانه در بازارچه رسمی سیرانبند انجام شود و ساکنین روستاهای بلافاصل مرز تا فاصله بیست کیلومتری بتوانند از تخفیف سود بازرگانی ماهانه حداکثر به مبلغ پنج میلیون ریال بهره‌مند شوند. این موضوع منجر به

افزایش گرایش‌ها برای اسکان در روستاهای نزدیک مرز و ایجاد دوقطبی فضایی در شهرستان مرزی بانه شد (تصویر ۸).

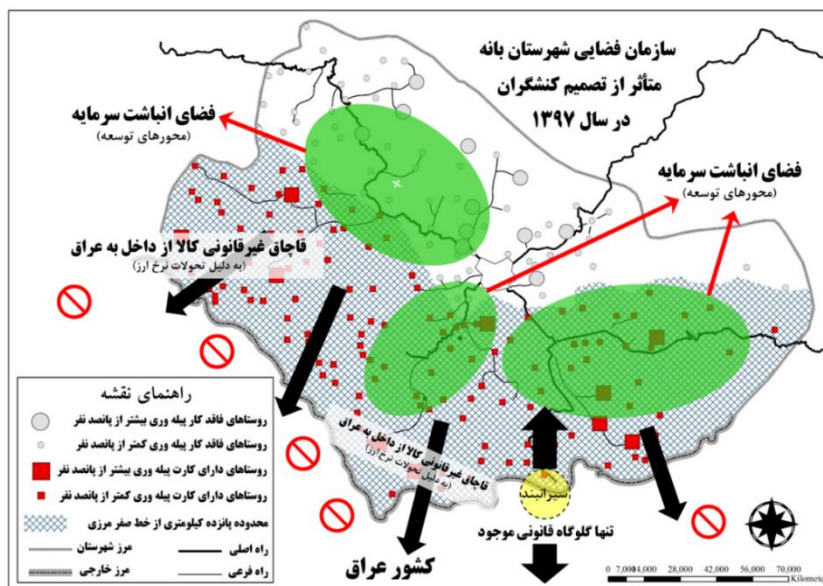

تصویر ۸: سازمان فضایی شهرستان بانه و گلوگاه‌های ورود کالا و جهت جریان کالا در مرز ایران و عراق در سال ۱۳۹۶. مأخذ: نگارنده

تحریم ایران در سال ۱۳۹۷ و نقش آن در تحول تعاملات میان‌مرزی ایران و عراق

زمینه‌سازی آمریکا برای اعمال مجدد تحریم‌ها علیه ایران پس از روی کار آمدن ترامپ و متعاقباً وضعیت بحرانی کشور پس از اعمال این تحریم‌ها در سال ۱۳۹۷، منجر به تحول نرخ ارز در ایران شد که تأثیر مستقیمی بر سازمان فضایی جدید شهرستان بانه و شبکه کنشگران حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در این شهرستان داشت. با تحریم ظالمانه آمریکا علیه ایران در سال ۱۳۹۷ و نیز افزایش نرخ ارز در ایران، تمایل به واردات کالا از ایران در عراق افزایش چشم‌گیر یافت و برعکس منجر به شکل‌گیری جریان وارونه‌ای از مبادله کالا در مرز شد، به طوری که بر اساس مشاهدات نگارنده در بازدیدهای میدانی (۱۵ شهریور ۱۳۹۷)، به دلیل خروج کالاهای اساسی از کشور، حتی در شهرستان‌های مرزی بانه و مریوان، تهیه کالاهای اساسی به‌سختی

ممکن بود (تصویر ۹). افزایش نرخ ارز در ایران منجر به افزایش شدید قیمت کالای خارجی و در نتیجه کاهش تمایل به واردات کالای قاچاق در شهرستان بانه شد. پیامد بالا رفتن بی‌ضابطه نرخ ارز در کشور، منجر به رکود تورمی، کاهش توریسم خرید و تعطیلی تعداد زیادی از فضاهای تجاری در شهر بانه شد. به همین جهت می‌توان بالا رفتن نرخ ارز در نتیجه تحریم را عاملی مهم در تحولات سال ۱۳۹۷ در شهرستان مرزی بانه ثبت کرد. این عامل نتیجه کنش کنشگران و بازیگران ملی و بین‌المللی است.

تصویر ۹: سازمان فضایی جدید شهرستان مرزی بانه متأثر از تصمیم جدید شبکه کنشگران حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی.
مأخذ: نگارنده

بررسی رابطه میان تصمیم‌گیری شبکه کنشگران حکمروایی اقتصاد میان‌مرزی در شهرستان بانه و تحولات سازمان فضایی این شهرستان نشان می‌دهد که شبکه کنشگران بر تحولات سازمان فضایی شهرستان بانه نقش مستقیم دارند، چنانکه اظهارات کنشگران موجود در فرمانداری بانه نیز این ادعا را تأیید می‌کنند:

۱. مصاحبه با کارمندان فرمانداری شهرستان بانه؛ آذر ماه ۱۳۹۷.

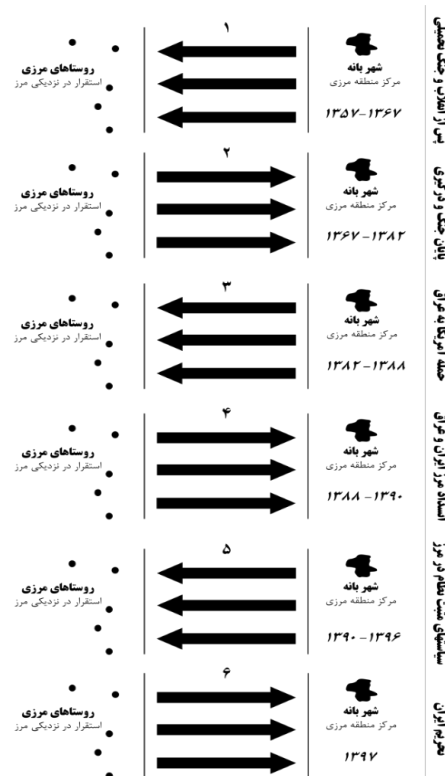
«کوچک‌ترین تصمیمات شبکه کنشگران و تصمیم‌گیران، نقش مستقیم در تحول سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه دارد».

یافته‌های پژوهش؛ نقش آفرینی کنشگران در تحولات سازمان فضایی منطقه

تولید فضا و تحولات سازمان فضایی مناطق مرزی کشور، تحت تأثیر گروه‌های متعددی از کنشگران و بازیگران مؤثر محلی، ملی و بین‌المللی قرار دارند. در قسمت روش تحقیق کنشگران نهادی در سطوح سه‌گانه محلی، منطقه‌ای و ملی شناسایی و معرفی شدند. شناسایی دیگر کنشگران، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران ملی و بین‌المللی بسیار پیچیده و خارج از دستور کار این مقاله است. هدف از نگارش این مقاله نشان تبیین این موضوع بود که تصمیم‌گیران، تصمیم‌سازان و در واقع کنشگران هستند که فراتر از برنامه‌ریزان، نقش قابل توجهی در دگرگون‌سازی سازمان فضایی در هر کجای سرزمین از جمله شهرستان مرزی بانه دارند.

دستاوردهای این پژوهش نشان دادند که ناامنی در دوره ۱۳۶۷-۱۳۵۷، بازگشت امنیت در دوره ۱۳۸۲-۱۳۶۷، اشغال عراق در سال ۲۰۰۳، انسداد نوار مرزی توسط فرماندهی انتظامی استان کردستان در سال ۱۳۸۸، رویکرد مثبت نظام و دولت به مرز در دوره ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۶، تحریم ایران در سال ۱۳۹۷ و فراتر از همه اقتصاد غیررسمی مرزی، کنش‌هایی در منطقه مرزی بانه بودند که به واسطه آن‌ها سکونتگاه‌های روستایی شهرستان مرزی بانه دچار تحول فضایی و جمعیتی چشم‌گیری شدند و حجم جمعیت روستایی و شهری منطقه بارها به‌طور مکرر دچار تغییر شد. مهاجرت روستا به روستا و شهر به روستا در شهرستان مرزی بانه در نتیجه عواملی که اشاره شد باعث شده است که برخلاف روند مهاجرت‌های روستایی کشور که از سمت روستا به شهرهای بزرگ هستند، روستاهای مرزی در دوره‌هایی با افزایش جمعیت مواجه شوند، اتفاقی که در آینده نیز در صورت برنامه‌ریزی و تصمیم‌سازی صحیح امکان‌پذیر است. پس افزایش جمعیت روستاها علاوه بر علل معمول، ممکن است پیامد عوامل و کنش‌هایی باشد که منطقه را در دوره‌هایی تحت تأثیر می‌گذارد. میزان تعاملات میان مرزی ایران و عراق، کاملاً وابسته به نقش بازیگران سیاسی و تصمیم‌هایی است که ممکن است در برهه‌های زمانی مختلف، متفاوت بوده باشند. به همین جهت درست است که خود مفهوم خط مرزی مانعی برای توسعه تعاملات میان مرزی است، اما عامل مهم‌تر که در

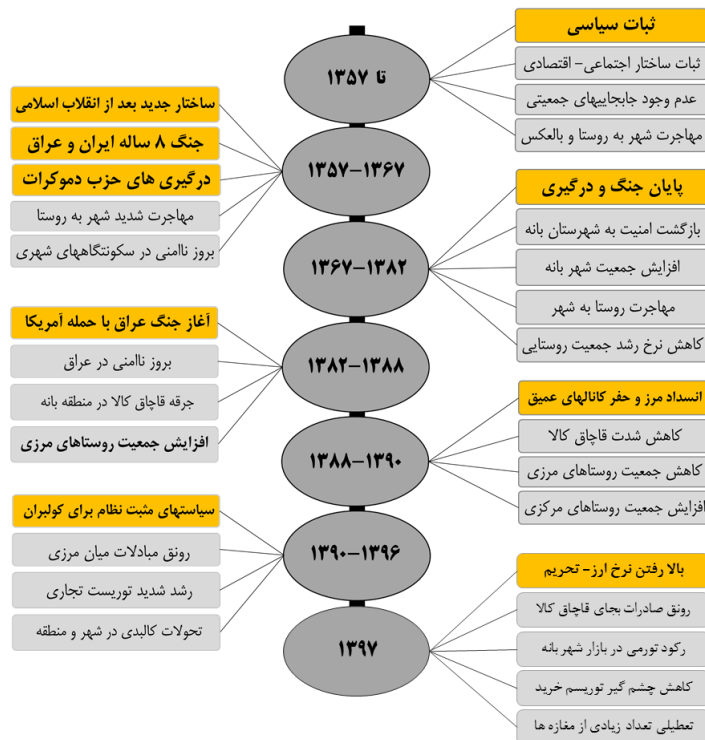
انزوا یا یکپارچگی منطقه مرزی بانه و اقلیم کردستان عراق مؤثر است، کنش کنشگران^۱، نقش بازیگران سیاسی و نیروهای مؤثر بین‌المللی هستند که میزان تعاملات میان مرزی را تعیین می‌کنند. تصویر ۱۰ تحولات سازمان فضایی، نظام استقرار و پویایی جمعیت را طی ادوار گذشته در شهرستان مرزی بانه تحت تأثیر نقش آفرینی عوامل و کنشگران مختلف نشان می‌دهد. جمعیت بارها میان سکونتگاه‌های روستایی مرزی و مرکز شهرستان به علل مختلف جابجا شده‌اند. هر یک علل فوق نتیجه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری کنشگرانی است که در سطوح محلی، ملی و بین‌المللی نقش‌آفرین بوده‌اند.

تصویر ۱۰: تحول سازمان فضایی شهرستان مرزی بانه تحت تأثیر نقش آفرینی عوامل و کنشگران مختلف.
مأخذ: نگارنده

۱. در اینجا منظور از کنش کنشگران در واقع تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌هایی است که در خصوص مناطق مرزی کشور توسط کنشگران نهادی مذکور اخذ می‌گردد.

نوار زمانی پیامدهای مختلف نقش بازیگران و کنشگران مؤثر در تحولات شهرستان مرزی بانه نشان می‌دهد که نیروهای مختلفی در مقیاس‌های محلی، ملی و بین‌المللی، عامل اصلی تغییر در شهر و شهرستان بانه بوده‌اند (نمودار ۶).

نمودار ۶: نوار زمانی پیامدهای مختلف نقش بازیگران و کنشگران (محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی) مؤثر در تحولات شهرستان مرزی بانه
مأخذ: نگارنده

سیاست‌های نامشخص اقلیم کردستان عراق و حکومت مرکز عراق، وضعیت ناپایدار امنیتی در همسایگی کشور و امکان برچیده شدن مبادلات کالایی میان مرزی، واقعی شدن نرخ ارز، احتمال مقابله و انسداد مرز توسط نیروهای رسمی و وابستگی به عوامل و نیروهای فرامرزی همگی عوامل اصلی تحولات سازمان فضایی شهر و شهرستان بانه در چند سال گذشته است. ناپایداری وجه مشترک همه این عوامل است. به این معنی که با تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری جدید نیروها و کنشگران محلی، ملی و بین‌المللی،

ممکن است وضعیت کنونی پایدار نماند و پیامد تصمیم جدید، منجر به تغییر سازوکار فعالیتی موجود و در نتیجه تحول سازمان فضایی منطقه شود. بنابراین به دلیل ناپایداری بروندهای ناشی از نقش آفرینی نیروها و کنشگران مختلف مؤثر در تحولات شهرستان مرزی بانه، نمی توان پویایی فعالیت در برخی ادوار و رکود اقتصادی در ادوار دیگر را پایدار و همیشگی قلمداد کرد. لذا با توجه به همیشگی نبودن اقتصاد وابسته به مرز، نمی توان به درآمدهای ناشی از تجارت میان مرزی به-عنوان اقتصادی پایدار نگریست. به همین ترتیب سازمان فضایی کنونی شهرستان بانه در مقایسه با سازمان فضایی گذشته متفاوت است و با توجه به پویایی نقش آفرینی کنشگران، در آینده نیز شاهد سازمان فضایی متفاوتی در شهر و منطقه خواهیم بود. جدول ۵ نقش ابعاد و معیارهای مختلف در تحولات سازمان فضایی شهر و شهرستان مرزی بانه و رصد علل تغییرات و پیامدها و نتایج آنها در بازه های زمانی متعدد را نشان می دهد.

جدول ۵: نقش معیارهای مختلف در تحولات سازمان کالبدی-فضایی-عملکردی شهر و شهرستان بانه و رصد علل تغییرات و پیامدها و نتایج آنها در بازه های زمانی متعدد

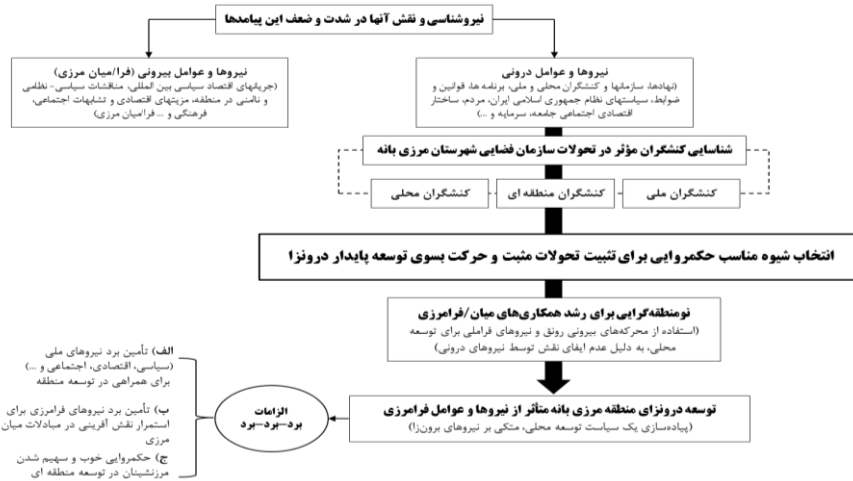
ابعاد	معیارها	دوره زمانی	علت تغییر	پیامد و نتیجه تغییر
اداری-سیاسی و عملکردی	شبکه استقرار سکونتگاه‌ها (تقسیمات اداری-سیاسی)	۱۳۷۵-۱۳۹۷	بویایی بالا در جابجایی‌های جمعیتی	افزایش تعداد شهرهای شهرستان بانه از یک عدد در سال ۱۳۷۵ به ۴ عدد در سال ۱۳۹۷
	نقش عملکردی شهر بانه	۱۳۷۵-۱۳۹۷	شکل‌گیری اقتصاد غیررسمی مرزی	تغییر عملکرد و نقش شهر بانه از نظامی-امنیتی به توریسم تجارت مرزی
جمعیتی	جابجایی‌های فضایی جمعیتی میان شهر و روستا	۱۳۵۷-۱۳۶۷	نامنی و پراکنش جمعیت	حرکت جمعیت از شهرها به سوی روستاهای پیرامونی و شهرهای امن‌تر
		۱۳۶۷-۱۳۸۲	برقراری امنیت و بازگشت جمعیت	حرکت جمعیت از روستاها به سمت شهر
		۱۳۸۲-۱۳۸۵	اشتغال عراق و رونق فعالیت‌های مرزی	رشد جمعیت روستاهای مرزی
		۱۳۸۵-۱۳۹۰	انسداد نوار مرزی	کاهش جمعیت روستاهای مرزی
اقتصادی	میزان اشتغال	از دوره ۱۳۹۰- تا دوره ۱۳۸۵- تا دوره ۱۳۹۵- تا ۱۳۹۰	رونق اقتصاد وابسته به مرز	افزایش نرخ رشد جمعیت شهر بانه از ۲٫۵۹ در دوره ۱۳۸۵-۹۰ به ۵٫۲۹ درصد در دوره ۱۳۹۰-۹۵ افزایش نرخ رشد جمعیت شهرستان بانه از ۲٫۲۴ درصد در دوره ۱۳۸۵-۹۰ به ۳٫۶۶ درصد در دوره ۱۳۹۰-۹۵
		۱۳۸۵-۱۳۹۵	افزایش فرصت‌های شغلی ناشی از مرز	رشد اشتغال در شهرستان مرزی بانه (از ۳۴۶۰۷ به ۴۸۳۷۲ نفر شاغل)
اقتصادی	مردشگری توریسم تجارت مرزی	۱۳۸۴-۱۳۹۳	شکل‌گیری توریسم مبتنی بر تجارت مرزی (مجموعه‌های تجاری متعدد)	افزایش چشم‌گیر تعداد مسافران وارد شده به شهر بانه در ۲۰ روز اول سال (از ۲۵۰۰۰ نفر به ۶۳۰۰۰ نفر)
		۱۳۸۵-۱۳۹۰	تنوع اشتغال وابسته به مرز و افزایش ارزش زمین و مسکن	رکود صنعت و کشاورزی، رونق ساخت‌وساز و خدمات (افزایش تعداد شاغلین در بخش‌های ساختمان و خدمات و کاهش تعداد شاغلین در بخش‌های صنعت و کشاورزی)
		۱۳۷۵-۱۳۹۷	عدم تغییر سیاست‌ها در خصوص بازارچه رسمی	وجود تنها یک بازارچه رسمی (بازارچه رسمی سیران‌بند) با نقش برقراری ارتباطات اقتصادی میان دو دولت ایران و عراق
		۱۳۷۵-۱۳۹۷	گرایش بسیار زیاد به واردات کالا به صورت غیررسمی از مرزهای شهرستان بانه در نتیجه افزایش تقاضا و قیمت ارز	ایجاد چهار بازارچه غیررسمی مرزی (بازارچه‌های غیررسمی هنگه‌وال، چیمباراب، نیروان، گله‌سوره)
اقتصادی	تعداد بازارچه‌های رسمی	۱۳۹۶-۱۳۹۷	افزایش تحریم‌های ظالمانه علیه ایران و در نتیجه افزایش بی‌سابقه نرخ دلار	تغییر عملکرد بازارچه‌های غیررسمی از واردات غیررسمی کالاهای خارجی به صادرات غیررسمی کالاهای تولید داخل نظیر برنج، قند، شکر، لبنیات و گوشت و پروتئین
		۱۳۷۵-۱۳۹۰	رشد مهاجرت و افزایش تقاضای اسکان در شهر بانه	افزایش ساخت تعداد واحد مسکونی از ۵۵۳۰ واحد به ۱۱۳۸۷ واحد در سال
اقتصادی	تعداد بازارچه‌های غیررسمی	۱۳۸۲-۱۳۹۷	برآکنده‌رویی شهر	افزایش محدوده قانونی شهر بانه از ۱۰۷۵ هکتار به ۱۳۱۴ هکتار
		۱۳۸۲-۱۳۹۷	رشد توریسم تجارت مرزی	شکل‌گیری هسته جدید تجاری به شکل مجتمع‌های تجاری متعدد در بافت جدید شهر
اقتصادی	تعداد مجتمع‌های تجاری	۱۳۸۵-۱۳۹۷	تجدول در تبادلات میان‌مرزی و افزایش تقاضای خرید کالای خارجی	افزایش تعداد مجتمع‌های تجاری از ۱۴ عدد به ۹۵ عدد
		۱۳۷۵-۱۳۹۰	افزایش ساخت‌وساز کاربری تجاری	افزایش سرانه تجاری از ۰٫۵۲ به ۲٫۸۸ متر مربع
اقتصادی	سراشه تجاری	۱۳۸۴-۱۳۹۳	عدم وجود برنامه، عدم رعایت قانون و عدم نظارت مدیریت شهری و منطقه-ای	شکل‌گیری بیش از ۸۰ درصد محدوده اسکان غیررسمی شهر بانه
		۱۳۸۴-۱۳۹۴	در مقیاس شهر (سکونتگاه‌های غیررسمی فقیرترین و اسکان‌های غیررسمی قشر مرفه)	رشد شدید جمعیتی و کالبدی روستاهای مستقر در فاصله دو کیلومتری از شهر بانه
اقتصادی	تولید فضای غیررسمی	در مقیاس پیراشهری (روستاهای پیرامون)		

شکل‌گیری محورهای سه‌گانه ساخت‌وساز غیررسمی در سطح شهرستان بانه (دشت سورین و محورهای کوپچ و کوخ شیخ الاسلام)	۱۳۸۴ - ۱۳۹۳	در مقیاس منطقه - ای (ساخت‌وساز خانه - های لوکس دوم)		
---	-------------	--	--	--

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۸.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سازوکار مداخله و نقش‌آفرینی کنشگران در تحول سازمان فضایی شهرستانی مرزی تبیین شد و این نتیجه حاصل شد که سازمان فضایی و عملکردی موجود، به دلیل وابستگی به تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌های نیروها و کنشگران مختلف، ممکن است پایدار باقی نماند؛ بنابراین اگر با این رویکرد به تحلیل تحولات فضایی شهرها و مناطق کشور بپردازیم روشن خواهد شد که تا به امروز در فرآیندهای برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای در مناطق مرزی و نیز دیگر حوزه‌ها، نقش کنشگران در روند توسعه مورد غفلت واقع شده است. به همین جهت در راستای توسعه بسامان شهرستان مرزی بانه مدلی پیشنهاد می‌شود که در آن کنشگران و بازیگران به‌عنوان عواملی مهم در تحولات توسعه‌ای در نظر گرفته شده‌اند (نمودار ۷). در توضیح مدل پیشنهادی باید اشاره داشت که با توجه به پویایی و امکان تغییر نقش نیروها و کنشگران، هر وضعیتی به دلیل امکان تغییر معادلات و مناسبات، موقت قلمداد می‌شود. در شهرستان مرزی بانه، نیروهای مؤثر در تحولات سازمان فضایی موجود، در سه دسته کنشگران ملی، منطقه‌ای و محلی قرار داده شدند. پس از شناسایی دقیق نیروها و کنشگران مؤثر در تحولات این شهرستان، می‌توان با انتخاب شیوه‌ای مناسب برای حل تعارض‌های میان آنان، به سمت توسعه پایدار درون‌زا حرکت کرد. توجه به همکاری‌های میان‌مرزی و نومنطقه‌گرایی، می‌تواند عاملی مهم برای تحقق الزامات برد برای نیروهای فرامرزی، نیروهای ملی و مردم مرزنشین منطقه باشد که نتیجه آن توسعه منطقه و تأمین انتظارات متقابل مردم و کنشگران است.

نمودار ۷: الگوی بررسی روابط کنشگران و تنظیم روابط آن‌ها در تحولات توسعه‌ای مناطق مرزی.

مأخذ: نگارنده، ۱۳۹۸.

با توجه به ویژگی‌های فضایی، جغرافیای سیاسی، جغرافیای جمعیتی و عوامل اقتصادی در مناطق مختلف مرزی کشور، ماهیت نقش آفرینی کنشگران در هر منطقه می‌تواند متفاوت باشد. در این پژوهش نحوه تبیین نقش آفرینی کنشگران و عوامل مختلف در تحولات سازمان فضایی و عملکردی شهرستان مرزی بانه مورد تأکید واقع شد که می‌توان در تحقیقات آتی برای دیگر مناطق مرزی کشور از آن بهره‌مند شد و به دنبال پاسخ به این سؤالات بود که کنشگران مؤثر در شکل‌گیری جریان‌های فضایی و به تبع آن عوامل مختلف تحول سازمان فضایی مناطق مرزی ایران چگونه صورت-بندی می‌شوند.

منابع

- احمدی، فرانک (۱۳۹۱). شناسایی اثرات رشد اقتصادی در شهرهای مرزی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس.
- بنی طالبی دهکردی، بهاره؛ رهنمای رودپشتی، فریدون؛ نیکومرام، هاشم؛ طالب نیا، قدرت‌الله (۱۳۹۴) تبیین نظریه شبکه کنشگران (ANT) در حسابداری از منظر دانش، فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، دوره ۴، شماره ۱۶، زمستان، صص: ۱۱۹-۱۳۰.
- تیلور، نایجل (۱۳۹۴). نظریه‌های برنامه‌ریزی شهری از آغاز تاکنون، ترجمه محمود شورچه: انتشارات مدیران امروز
- جواهری، حسن (۱۳۹۳). تحلیل فضایی نابرابری اقتصادی ناشی از چرخه انباشت سرمایه در شهرهای میانی، نمونه‌های موردی: شهرهای بانه و کامیاران، رساله دکتری تحت راهنمایی حسین حاتمی‌نژاد و مشاوره احمد پوراحمد و کرامت‌اله زیاری، گروه جغرافیای انسانی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران.
- حاتمی‌نژاد، حسین و شورچه، محمد (۱۳۹۳). شهر و نظریه انتقادی، با تأکید بر آرا و آثار دیوید هاروی. تهران: پرهام نقش.
- فکوهی، ناصر (۱۳۹۰). انسان‌شناسی شهری. تهران: نشر نی.
- فنی، زهره، (۱۳۹۲)، فضا، مقیاس و جهانی شدن با تحلیل تئوری شبکه کنشگران (ANT)، فصلنامه مطالعات راهبردی جهانی شدن، دوره ۴، شماره ۱۲، پاییز، صص ۹۳ - ۱۰۶
- خیرالدین، رضا، دانشپور، سید عبدالهادی، رازپور، مهدی (۱۳۹۵) بررسی و تحلیل چالش‌های پایداری توسعه فضایی در شهر مرزی بانه، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۷، شماره ۲۵: ۶۳-۸۴.
- خیرالدین، رضا، رازپور، مهدی (۱۳۹۳: الف). پایش تحولات فضایی سکونتگاه‌های روستایی مناطق مرزی؛ چالش‌ها و ظرفیت‌ها در کارکرد جامعه روستایی شهرستان مرزی بانه، مجله روستا و توسعه، ۱۷ (۴): ۴۸-۲۵.
- خیرالدین، رضا، رازپور، مهدی (۱۳۹۳: ب). بررسی پیامدهای اقتصاد غیررسمی و توریسم تجاری بر تحولات کالبدی فضایی شهرستان مرزی بانه رویکرد تحلیل استراتژیک فضایی چند مقیاسی، مجله مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۵ (۲۰): ۸۴-۶۳.

خیرالدین، رضا، رازپور، مهدی (۱۳۹۲). تحلیل استراتژیک فرصت‌ها و چالش‌ها در توسعه پایدار منطقه مرزی بانه؛ با تأکید بر تأثیر متقابل امنیت و توسعه مناطق مرزی، فصلنامه علمی - ترویجی دانش انتظامی کردستان، شماره ۴، دوره چهارم، تابستان ۱۳۹۲.

ذکاوت، کامران (۱۳۹۰). جایگاه سازمان فضایی در طراحی شهری، مجله صفا، شماره ۱۳۵۴، دانشگاه شهید بهشتی.

رازپور، مهدی (۱۳۹۸). تبیین نظام و نقش شبکه کنشگران در تحولات سازمان فضایی مناطق مرزی؛ (شهرستان مرزی بانه)، رساله دکتری به راهنمایی رضا خیرالدین و سید عبدالهادی دانشپور، دانشکده معماری شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران، تابستان ۱۳۹۸.

رازپور، مهدی؛ خیرالدین، رضا؛ دانشپور، سید عبدالهادی (۱۳۹۶). تبیین گونه‌ای متفاوت از تولید فضای غیررسمی در شهرستان مرزی بانه؛ انباشت سرمایه و تعمیق فقر، هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، دوره ۲۲، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶.

رفیعیان، مجتبی و معروفی، سکینه (۱۳۹۰). نقش و کاربرد رویکرد برنامه‌ریزی ارتباطی در نظریه‌های نوین شهرسازی، آرمان شهر، شماره ۷: ۱۲۰-۱۱۳.

لوفور، هانری (۱۳۹۳). ماتریالیسم دیالکتیکی، ترجمه آیدین ترکمه. تهران: نشر تیسرا.

مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷). طراحی فضاهای شهری، نگرشی بر فرآیند اجتماعی و محیطی، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

هیلیبر، جین (۱۳۸۸). سایه‌های قدرت، حکایت دوراندیشی برنامه‌ریزی کاربری اراضی، ترجمه کمال پولادی. تهران: جامعه مهندسان مشاور ایران.

Behzadfar, Mostafa (2013). Design & Plans in Urban Development, Tehran. Shahr Press.

Donaldson, T, and L E Preston (2005). The Stakeholder theory of the Corporation, Academy of Management Review: 65-91.

Freeman, R E, A C Wicks, and B Parmar (2004). Stakeholder theory and the corporate objective revisited, Organization Science: 364-69.

Hsu Ch, Sandford BA. The Delphi technique: making sense of consensus. [cite 2008 Oct 19]. Available from: <http://pareonline.net/pdf/v12n10.pdf>

Kheyroddin, R., Daneshpour, S. A., Razpour, M. (2017). How border trade contributes to the development of Baneh and helps to fight the economic crisis of the peripheral region. A case study from the Iranian-Iraqi border, Cross-Border Review Yearbook 2016

entitled; European Crisis and its Consequences for Borders and Cooperation: European Institute of cross-border studies, February, 2017.

Link: <http://institute.cesci-net.eu/crossborder-review-2016>

Link: https://www.abs2018world.com/fileadmin/user_upload/k_abs2018/abs_booklet_2018web.pdf

Kladivo P., Ptacek P., Roubinek P., Ziener K. (2012). The Czech-Polish and Austrian-Slovenian borderlands – similarities and differences in the development and typology of regions. *Moravian Geographical Reports*, vol. 20, no. 3, pp. 22-37.

Knippschild, R. (2011). Cross-border spatial planning: Understanding, designing and managing cooperation processes in the German–Polish–Czech Borderland. *European Planning Studies*, 19: 629-645.

Lefebvre, Henri (2009). *State, Space, World, Selected Essays*, Edited by Neil Brenner and Stuart Elden, Translated by Gerald Moore, Neil Brenner, and Stuart Elden, University of Minnesota Press.

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, Oxford, Blackwell

Okoli C, Pawlowski SD. The Delphi method as a research tool: an example, design considerations and applications. *Information and Management* 2004; 42(1): 15-29

Razpour, M. & Kheyroddin, R. (2016). Informal economy and urban spatial changes in the border town Baneh, A case study from the Iranian - Iraqi border, *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Science*. Special Issue, Vol. VI, No. 1. ISSN: 1925-4423. IJCEAS is listed in Thomson Reuters master journal list (ISI) Download link:

<http://www.ijceas.com/index.php/ijceas/article/view/104>

Razpour, M.; Kheyroddin, R. & Daneshpour, S. A. (2018). Multi-Scale Informal Space Production in Iraqi-Iranian Border Region; How Border Marketing Can Effect on Informal Space Production in Baneh County?, *Association for Borderlands Studies, 2nd World Conference 2018, 10th - 14th of July, Vienna & Budapest*.

Link: <https://www.abs2018world.com/presentation/news/financial-support-for-graduate-students-kopie-1/>

Rietveld, P. (2012). Barrier Effects of Borders: Implications for Border-Crossing Infrastructures. *European Journal of Transport and Infrastructure Research (EJTIR)* 12(2): 150-166. ISSN: 1567-7141.

- Scherer, R & Zumbusch, K. (2011). Limits for Successful Cross-border Governance of Environmental (and spatial) Development: the Lake Constance Region. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol.14, pp. 101–120.
- Tykvova, T & Schertler, A. (2011). Cross-border Venture Capital Flows and Local Ties: Evidence from Developed Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, vol. 51, pp. 36–48.
- Wasti-Walter, D. (2009). Borderlands. *International encyclopedia of human geography*, editors-in-chief: Kitchin, R and Thrift, N., Volume 1, pp. 332-339, Elsevier Ltd.